

HET EXLIBRIS VAN JODEN IN NEDERLAND

Misschien heeft u onlangs in de NRC het artikeltje over Josef Shapiro gelezen: een Nederlandse journaliste gaat in Vilnius op zoek naar sporen van het Joods verleden. Vroeger kende Vilnius, toen nog Wilna geheten, een bruisend Joods leven. Wat armzalige resten ervan zijn samengebracht in het Joods museum. In een hoekje van dat museum is een zijkamertje en daarin zit Josef Shapiro (80+) temidden van tienduizenden exlibris. Enkele duizenden ervan zijn Joods en komen van uit de hele wereld. Is dit geen prachtige symbolische voorstelling? Een hele wereld, uit heden en verleden, Joods en niet-Joods, samengesteld uit talloze levende en inmiddels overleden individuele personen komt hier samen, verenigd op kleine stukjes, soms prachtig vormgegeven papier. Je zou wel tien boeken kunnen schrijven over de achtergronden van de kunstenaars die de exlibris hebben gemaakt, over de eigenaars van de exlibris, over de afbeeldingen er op, over de wijze waarop ze hun weg naar dat zijkamertje gevonden hebben en over alle onderlinge relaties.

Eigenlijk zouden die boeken heel snel geschreven moeten worden, want Josef Shapiro is oud en met hem zal een wezenlijk bestanddeel uit die enorme verzameling verdwijnen.

Als je er niet op let, kijk je er over heen; maar iedereen heeft toch wel eens, vooral in oudere boeken, die kleine plaatjes gezien, waarop staat 'ex libris' (soms ook 'uit de bibliotheek van' of 'uit de boekerij van') en vervolgens de naam van de eigenaar. Ex libris betekent letterlijk: 'uit de boeken'. Precies hetzelfde als het Hebreeuwse 'me-sifrei'.

Oorspronkelijk is een exlibris een eigendomskenmerk. Als versiering werd in vroegere eeuwen op het plaatje vaak het familiewapen gebruikt. Zowel boeken als exlibris bleven lange tijd echter het domein van de elite, want boeken waren een kostbaar bezit. Bij de Joden speelde verder nog een rol, dat tot in de 18^e eeuw men vrijwel uitsluitend 'heilige boeken' had, waarbij het niet passend was om aan te geven dat het eigen bezit was.

De grote verandering komt rond 1870. Boeken worden betaalbaar voor een veel grotere groep mensen, er ontwikkelt zich een boekcultuur en daarmee gepaard komt er langzaam ook een exlibriscultuur van de grond. Het plaatje met de naam van de eigenaar is dan vaak ook niet meer alleen een eigendomskenmerk, maar geeft ook uitdrukking aan de trots dat men over een bibliotheek beschikt en deelneemt aan de Cultuur. Een andere interessante ontwikkeling is, dat men op het kleine plaatje, dat vaak door een kunstenaar in overleg met de eigenaar ontworpen wordt, allerlei symbolen gaat weergeven, die iets zeggen over de opleiding, het beroep of de belangstelling van de eigenaar.

Het is natuurlijk waanzinnig interessant om te bestuderen wat Joodse boekenbezitters op hun exlibris hebben staan. Maken ze wel of geen gebruik van Joodse symboliek en zo ja, welke symboliek; zijn er in de loop van de tijd veranderingen of ontwikkelingen te bespeuren en vooral: wie zijn die mensen achter die exlibris? Eigenlijk is daarover in Nederland heel weinig geschreven: er zijn een paar kleinere artikelen en er is het boekje van van Praag 'Joodse symboliek op Nederlandse exlibris'. Dit laatste is heel aardig, maar pretendeert niet meer dan een indruk te geven van Joodse exlibris in Nederland.

Toch zijn er ook in Nederland heel veel Joodse exlibris en bestaat, vooral bij de oudere generatie, veel kennis over de eigenaars. Maar om een situatie als in Vilnius -dat alles afhangt van het broze draadje van een persoon- te voorkomen, is door drie mensen (Jan Aarts van het Huizinga Instituut, Frits Hoogewoud van de Bibliotheca Rosenthaliana en Chris Kooyman van Joods Maatschappelijk Werk) op prive-titel het initiatief genomen tot het project 'Het exlibris van Joden in Nederland' met als uiteindelijke doel: een boek met een compleet overzicht van het exlibris van Joden in Nederland. Onder deze definitie vallen ook de Joden die in de jaren '30 uit Duitsland naar Nederland zijn gevlucht. Dit overzicht betreft niet alleen

de exlibris zelf, maar ook de biografien van de eigenaars, een bibliografie, Joodse exlibris kunstenaars en essays.

Voor het in kaart brengen van de exlibris is een database opgezet. Deze bevat, afgezien van de namen van de eigenaars, de informatie over de plaats waar de exlibris zich bevinden, informatie over de verschillende soorten biografisch materiaal en tenslotte informatie over het exlibris en de maker. Op dit moment bevat de database ca 1200 exlibris. Over bijna de helft ervan bestaat inmiddels biografische informatie.

Exlibris en informatie over exlibris komen vooral uit Nederland en Israël. In Nederland zijn, naast individuele contacten de inventarisatie van publieke collecties van belang. Tot nu toe zijn in Nederland de collecties van de Bibliotheca Rosenthaliana, Offenbach, het Joods Historisch Museum, Ph. van Praag en de Bibliotheek Boekhandel geïnventariseerd. Verder bestaat er een vruchtbaar contact met het project van het Biografisch Woordenboek van de Joden in Nederland. In Israël zijn twee werkgroepjes actief met het verzamelen van exlibris en biografisch materiaal en hebben we naast de belangrijkste particuliere collecties die van het Israël Museum en de Nationale Bibliotheek geïnventariseerd. Geprobeerd wordt ook in de Verenigde Staten een 'dependance' van de grond te krijgen. Nog op het programma staan de collecties van het Meermannano en het Rijksmuseum, de Joodse collectie van bovengenoemde Joseph Shapiro in Vilnius en, naar wij hopen, nog meer particuliere collecties.

Het belangrijkste zijn echter de individuele contacten. Heeft of kent u een exlibris (lieft met informatie over de biografische achtergrond), dan zouden we het zeer op prijs stellen als u contact met ons opneemt: chris@cjkooyman.demon.nl Omdat het aantal exlibris zo groot is (veel groter dan we aanvankelijk dachten), zal het nog enige jaren duren voor het beoogde boek gepubliceerd kan worden.

Chris Kooyman (van Eeghenstraat 135 1071 GA Amsterdam tel: 020-6646180)